

Историја историографије
History of Historiography

- Владимир Кривошејев, „Развићак историјске науке”
В.И. Герјеа - или прилоз развоју српске критичке
историографије 267
Vladimir Krivošejev, „The development of history,, V. I.
Gerjea- the development of serbian critical historiography

Прикази

- Синиша Стефановић, Снежана Димићрова, Вјесњановјане... Рејараџи...
Гаранџи... Франџија и Балканскије славјански држави (1918-1920),
Блазоевџрад 1998. 271
Siniša Stefanović, The South Slav Journal, vol.12 (1989) - vol. 19 (1998) 277

СТУДИЈЕ / ESSAYS

Синиша Мишић

УДК: 914.7(497.11)

Земља у држави Немањића*

Пре него што се уђе у разматрање појма *земља* требало би укратко нешто рећи о жупи, као основној управној јединици у средњовековној Србији. О жупама је писано од самих почетака критичке историографије, па до данашњих дана, од стране више аутора на различитим местима.¹ Жупа је управна и територијална јединица која представља и заокружену географску целину. Жупе су се простирале у речним долинама и котлинама, крашким пољима и равничарским, култивисаним пределима. Како се још Стојан Новаковић приметио *једну жују сачињавају села*.² Иначе, уобичајено тумачење појма жупа може се наћи у свим нашим речницима.³ Одређењем жупе доминира географски фактор, мада она поред територије у себи обухвата и значење управног подручја, а код Хрвата жупом се назива и црквена парохија.⁴ Појам *жује* је код свих Словена присутан између IX и XII века. Код Балтичких Словена жупа је посведочена 1180. године, а у Чешкој 1187. године, док у Пољској овај термин означава управно подручје, а титула жупана је присутна до 1264. године.⁵ Жупе су територијално биле различите по свом обиму, некада је то била мала речна долина, некада велико поље у карсту (Попово, Дабар, Невесиње). Велики број

* Ovaj rad je u skraćenju verziji saopšten, na tribini Istorijskog instituta SANU 13. 11. 1997.

1 Ст. Новаковић, *Село*, Београд 1965; К. Јуричек, *Историја Срба II*, Београд 1978, 4–5; *Историја Црне Горе I*, Титоград 1967, 313–346; Ф. Раџи, *Odlomci iz državnog prava hrvatskoga za narodne dinastije*, Zagreb 1861, 47–54; М. Благојевић, „Град и жупа – међе градског друштва”, *Социјална структура српских градских насеља (XII–XVIII век)*, Београд–Смедерево 1992, 67–84; Г. Томовић, „Српска средњовековна жупа у делима Стојана Новаковића”, *Стојан Новаковић – личности и дело. Научни скуп поводом 150-годишњице рођења (1842–1992)*, Београд 1995, 293–298; С. Мишић, *Унутрашње воде и њихово коришћење у средњовековној Србији*, Додатак ИГ 1–2 (1992), 22–24; исти, *Хумска земља у средњем веку*, Београд 1996, 22–38.

2 Ст. Новаковић, *Село*, 28; Г. Томовић, „Српска средњовековна жупа у делима Стојана Новаковића”, 296.

3 Р. Skok, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili sprskoga jezika III*, Zagreb 1973, 687; *Rječnik JAZU 23*, Zagreb, 1975, 507–508; Ђ. Даничић, *Рјечник из књижевних старина српских I*, Београд 1863, 344–345; *Речник српскохрватског књижевног и народног језика 5*, Београд 1968, 457.

4 V. Mažuranić, *Prinosi za hrvatski pravno-povjesni rječnik*, Zagreb 1908–1912, 1723–1724.

5 Исто, 1724; *Słownik starożytności Słowiańskich VII*, Warszawa 1982, 268–270.

жупа у Србији носи називе по рекама у чијим долинама се простиру, а често се деле на горњу и доњу, према току реке (жупа Ибар).⁶ Слично су жупе и код Хрвата називе добијале по рекама, пољима, уопште према крају у коме настале.⁷ Средиште жупе био је град, који је становништво жупе морало да чува и оправља, а међе међу жупама су биле или какво пусто брдо или шума, где су становници суседних села морали да чувају путеве.⁸ Постоји у средњем веку колективна одговорност жупе, а на њеном челу се налази жупан, као представник врховне власти.⁹ За разлику од жупе, историчари су се мање бавили проблемом *земље*,¹⁰ а појмовно тумачење је остало на објашњењу основног значења појма *земља*.¹¹ Овде ће бити учињен напор да се покаже вишезначност термина *земља*, као и да се покажу територијалне разлике између појединих *земља*, а такође и разлика између *земље* и жупе као основне управне и географске јединице у држави Немањића.

Термин *земља* има вишеструко значење. Најопштији појам је онај који означава Земљу као планету, а затим земљу као тло на којем се стоји, хоџа, када се уз њу користи придев означавају се тиме различита њена својства.¹² Тако *земља* може бити бела, суха, плодна, неплодна, брдовита, али и баштинска и пронијарска. *Земља* такође као појам означава и државну територију, па се тако код архиепископа Данила II помињу: српска, грчка, бугарска, угарска *земља*.¹³ Овај термин означава и етнички простор на коме живи један народ. Појам *земље* се користи и за означавање историјских области које имају тачно одређене границе и одређен степен политичке самосталности.¹⁴ То су старе српске области, које су Срби населили после досељавања на Балкан, као што су Хумска *земља* или Травунија. Од краја XII века и Дукља почиње да се назива Зетском *земљом*, што је деградација од пређашњег статуса краљевства. Све ове историјске области су се састојале од већег броја жупа и планина и представљале су тачно омеђену и утврђену

6 К. Јиричек, *Историја Срба II*, 4; С. Мишић, *Унутрашње воде и њихово коришћење у средњовековној Србији*, 22–23.

7 N. Klaić, *Povjest Hrvata u ranom srednjem vijeku*, Zagreb 1971, 146.

8 Ст. Новаковић, *Село*, 28–40; К. Јиричек, *Историја Срба II*, 4; Г. Томовић, „Српска средњовековна жупа у делима Стојана Новаковића”, 196.

9 К. Јиричек, *Историја Срба II*, 4–5; F. Rački, *Odlomci iz državnog prava hrvatskoga*, 52–54; Ур. Т. Тагановски, *Istorija srpskog prava u Nemačkoj državi*, Beograd 1996, 273.

10 Ст. Новаковић, *Село*, 22–23; К. Јиричек, *Историја Срба I*, 1–65; II, 3–5; Т. Тарановски, *Историја српског права у Немањинској држави*, 795, в. *земља* у регистру; М. Благојевић, „Српско краљевство и државе у делу Данила II”, *Архиепископ Данило и његово доба*, Београд 1991, 139–155.

11 Рјеџник JAZU, 22, Ђ. Даничић, *Рјечник из књижевних сџарина српских I*, 375; *Речник српскохрватског књижевног и народног језика* 6, Београд 1969, 792–793. Даје се тумаченеј *земље* као државе или краја, простора на коме живи један народ. V. Mažuranić, *Prinosi za hrvatski pravoprovjesni rječnik*, 1679–1680, поред значења у смислу државе или етничког простора има и *земљу Врбас*, што је у ствари и једна од жупанија Славоније.

12 *Rječnik JAZU* 22, Zagreb, 1975, 765–773; P. Skok, *Etimologijski rječnik III*, 649–650.

13 *Животни краљева и архиепископа српских*, написао архиепископ Данило и други, издао Ђ. Даничић, Загреб 1866, 7, 17, 82; Данило Други, *Животни краљева и архиепископа српских*, превод Л. Мирковић и Д. Богдановић, *Стара српска књижевност* 6, Београд 1988, 93, 118; М. Благојевић, „Српско краљевство и државе у делу Данила II”, 141.

14 Исто, 141–142.

територију.¹⁵ И један и други термин се јавља у титулама српских владара, почевши од Стефана Немање. У титулама се никада није употребљавала Србија, они су увек владооци *српске земље*. Већ Стефан Првовенчани у титули има *све српске земље*.¹⁶ Код попа Дукљанина и у титулама великих жупана фигурира Рашка. Једино су после Немање у званичним документима, синови Стефана Првовенчаног примењивали и термин *рашка земља*. У повељи из 1238. Владислав је у потпису краљ *свих рашких земаља и приморских*, а у повељи Хиландару краљ *свих рашких земаља и Диоклијиде и Далмације и Травуније и Захумља*.¹⁷ Интитулација код његовог оца у жичкој повељи је потпуно иста, само што уместо рашких земаља стоје српске земље.¹⁸ Јасно је да су *приморске земље* исто што и Дукља, Далмација, Травунија и Хум. То су најстарије српске земље уз Рашку и *земљицу Босну*. Ове територије су јасно географски омеђене, само треба напоменути да се овде под Далмацијом подразумева Зетско приморје с градовима. Све ове земље се састоје од више жупа. Тако се на пример у саставу *земље Травуније* увек налазе жупе: Конавли, Врм, Рисан, Требиње, Драчевица, Љубомир, Фатница и Жрновница, а у саставу Хумске *земље*: Зажабље, Попово, Дабар, Невесиње, Дубрава, Лука, Вечерић, Благо, Велика, Имота. Слично је и са Дукљом.

Иначе, *Рашка земља* ће се у титули појавити још једном код краља Уроша I.¹⁹ У титули српских владара *рашке земље* увек означавају целину територија у унутрашњости, а *приморске земље* целину територија у Приморју. Касније, од времена Уроша I, у титулама и потписима српских владара *рашке земље* замениће *српске земље*. Сви српски владари до цара Уроша I у титули имају *српске и приморске земље*, а од проглашења царства и *грчке земље*.²⁰ Али поред овог општег значења *рашка земља* се употребљава и као појам који означава једну ужу област. Та област се географски поклапа са територијом рашке епископије, која је основана још крајем IX века и која је и дала назив овој територији. Рашки епископ је своју *духовну област* протезао на следеће жупе: Рашку, Горњи Ибар, Јелшанину, Ситницу, оба Лаба и Држковину.²¹ *Рашка земља* се вероватно поклапала са територијом на којој се простирала духовна јурисдикција рашке епископије. У једном запису из 1504. године каже се да је нека књига писана у *земљи званој Рашка*, где се вероватно мисли на *земљу Рашку*, а не на

15 О жупама Требиња и Дукље вид. *Историја Црне Горе I*, 313–346 (Ј. Ковачевић); М. Благојевић, *Прељед историјске географије средњовековне Србије*, 16–80. О жупама Хумске *земље* вид. С. Мишић, *Хумска земља у средњем веку*, 22–38.

16 Ст. Стефановић, „Студије о српској дипломатици. XIII Потпис”, *Глас СКА* 106 (61), Београд 1923, 34.

17 Ст. Новаковић, *Законски сџоменици*, 386; Ст. Станојевић, „Студије о српској дипломатици. XIII Потпис”, 36; М. Динић, „О називима средњовековне српске државе – Славонија, Србија, Рашка”, *Српске земље у средњем веку*, Београд 1978, 33–43.

18 Ст. Станојевић, „Студије о српској дипломатици. II Интитулација”, *Глас СКА* 92 (54), 1913, 143.

19 F. Miklosich, *Monumenta Serbica*, 50; Ст. Станојевић, „Студије о српској дипломатици. XII Потпис”, 37.

20 Ст. Станојевић, „Студије о српској дипломатици. II Интитулација”, 151.

21 Љ. Ковачевић, *Светостефанска хрисовуља*, 9; М. Јанковић, *Епископије и митрополије српске цркве у средњем веку*, Београд 1985, 30.

територију некадашње рашке државе.²² Земље у титулатури српских владара остају и после династије Немањића. Кнез Лазар је господин Срба или српске земље и Подунавља.²³ Његов син, деспот Стефан Лазаревић је задржао очеву титулатуру, а њу је и касније прихватио и деспот Ђурађ Вуковић (Бранковић). Балшићи, господари Зете, од Ђурђа Балшића на даље у титули наводе да су *зосѣода зейској и поморској земљи*.²⁴ У титулама српских владара стално су присутне рашке, а затим српске и приморске (поморске) земље.

Једна земља, или више њих може имати статус државе, као што је то био случај са Требињем или Зетом, која је 1309–1314. била држава престолонаследника Стефана, старијег Милутиновог сина.²⁵ Међутим, у периоду између 1276. и 1309. *Зейска земља* је била у саставу државе краљице Јелене, у коју је поред Зете, улазила и територија Требиња и крајеви око Плава и Горњег Ибра.²⁶ Као што се види у држави краљице Јелене налазиле су се две земље, и то старе историјске области: Зета и Требиње. У држави делује и посебан управни апарат, што се види и на примеру државе краљице Јелене.²⁷ Држава се најчешће везује за земљу и она обично обухвата одређене земље.²⁸ Међутим, држава може обухватати и само једну жупу, као што је то случај са Расинском жупом у делу Данила II.²⁹ Онај ко управља жупом као државом такође има свој управни апарат, нормално прилагођен величини његове државе. То се види и на примеру плошке жупе. Наиме, у повељи манастиру Светог Ђорђа код Скопља, становништву села Речице се даје повластица да им ни један представник локалне или централне управе није смео наређивати да врше било коју работу. Није то смео да чини чак ни онај властелин коме је дата жупа Полошка у државу.³⁰ Дотични властелин је управљао жупом Полог као државом и имао свој управни апарат. У време краља Душана Полог је био земља, која се састојала од две жупе: Горњег и Доњег Полога, јер се за Богородицу Хтетовску каже да је у земљи *полошкој*.³¹ Ово потврђује ранији закључак да се земља састоји од више жупа, а најмање од две. Иначе, земље су, за разлику од држава, имале чвршће географске оквире и нису често мењале своје границе, док су државе формиране према личности (силнима) која је њима управљала и могле су да мењају број жупа и земаља које улазе у њихове оквире.

22 Љ. Станојевић, *Сѣари срѣски зайиси и найписи I*, 123 (бр. 393); М. Динић, „О називима средњовековне српске државе”, 39, 41.

23 М. Благојевић, „Господари Срба и Подунавља – прилог српској дипломатици”, *ИГ* 1–2 (1983), 43–52.

24 Ст. Станојевић, „Студије о српској дипломатици. II Интитулација”, 162.

25 О државама вид. М. Благојевић, „Српско краљевство и државе у делу Данила II”, 139–145.

26 *Историја Црне Горе II-1*, 47 (С. Ђирковић); М. Благојевић, „Српско краљевство и државе у делу Данила II”, 143.

27 Исто, 144.

28 Исто, 148. Држава у себи подразумева власт (*imperium*) која се простире и везује за одређену територију.

29 Данило Други, *Животни краљева и архиепископа срѣских*, 118.

30 *Сѣоменици за средновековнаша и њоноваша историја на Македонија I*, Скопје 1975, 223; М. Благојевић, „Српско краљевство и државе у делу Данила II”, 150.

31 *Сѣоменици на Македонија III*, Скопје 1980, 310.

Сем историјских области, све остале земље које се спомињу у историјским изворима представљају територијално-управне јединице. Једна таква земља, која се рано јавља у изворима, јесте и *Хвосѣно*. Ту се јасно разликује жупа Хвостно, која захвата равницу од обронака Проклетија до Белог Дрима,³² и земља Хвостно. У жупи Хвостанској Стефан Првовенчани је дао Жичи Пећ и још нека села око Пећи, а ту су своје поседе имали и Хиландар и Свети Арханђели.³³ Жупа Хвостно се на северу преко Мокре Горе граничила са жупом Јелци, а на западу са Плавом,³⁴ а на југу до долине Пећке Бистрице, где се граничила са Затрнавском жупом.³⁵ За разлику од жупе, *Хвосѣанска земља* је обухватала и планине Слано Поље (Слане Пољане изнад Руговске клисуре) и Јеребиње (планина у Старом Колашину).³⁶ Поред тога земља Хвостно је обухватала и неколико суседних жупа, и поклапала се са духовним подручјем хвостанске епископије. То се сигурно може утврдити за жупу Кујавчу јер се село Ракош по манастирским повељама једном налази у жупи Кујавчи, а други пут у Хвосну.³⁷ Такође се за пашњак Лабићево наглашава да је у земљи *хвосѣанској*, а налазио се на северу жупе Подримље, у близини леве обале Белог Дрима.³⁸ Судећи по овом податку може се закључити да је Подримље такође припадало земљи Хвостно. Пошто се духовно подручје хвостанског епископа простирало и на жупе Затрnavу и Кострц и оне су припадале *Хвосѣанској земљи*, јер су земље (бар до Милутина) и духовно подручје епископије стајали у територијалној вези, што се може показати на још неколико земаља. Тако се подручје под духовном јурисдикцијом моравичког епископа поклапало са територијом коју је заузимала земља Моравице, а духовно подручје браничевске епископије (митрополије) поклапало се са територијом коју је захватала земаља Браничево.

На основу ових сазнања стиче се нешто другачија слика о територији коју је захватала удео на кнежевина Вукана, најстаријег сина Стефана Немање. Наиме, одавно је познато да је његова област обухватала Зету, Требиње, Хвостно и Топлицу, са тим што су последње две посматране као жупе.³⁹ Са истим територијама сусрећемо се и у Вукановој титули у ктигорском натпису на цркви Светог Луке у Котору. У натпису се говори о томе да је црква подигнута 1195. у време великог жупана Стефана Немање и његовог сина Вукана

32 М. Благојевић, *Прељед историјске географије средњовековне Србије*, 70.

33 Г. Шкриванић, „Хвостно у средњем веку”, *Зборник ФФ XI-1*, Београд 1970, 331–336; М. Пешикан, „Из историјске топонимије Подримља”, *Ониѣоматѣолошки ѣрилози 2*, Београд 1981, 22–23.

34 Г. Шкриванић, „Хвостно у средњем веку”, 335. Уп. рад са доста нагађања: Р. Новаковић, „О неким питањима подручја данашње Метохије крајем XII и почетком XIII века”, *Зборник РВИ 9* (1966), 195–213.

35 С. Мишић, „Историја географија Србије у житијима Св. Симеона и Св. Саве”, *Свети Сава у срѣској историји и традицији*, Београд 1998, 93–105.

36 F. Miklosich, *Monumenta Serbica*, 12; Љ. Ковачевић, „Светостефанска хрисовуља”, *Сѣоменик СКА 4*, Београд 1890, 3; С. Мишић, „Историјска географија Србије у житијима Св. Симеона и Св. Саве”, 95–96.

37 Ст. Новаковић, *Законски сѣоменици*, 595, 601; М. Благојевић, „Жупа Рече и Дендра (Дѣуро) Јована Кинама”, *Зборник РВИ 35* (1996), 209 и нап. 50.

38 Ст. Новаковић, *Законски сѣоменици*, 394, 430; М. Пешикан, „Из историјске топонимије Подримља”, 23.

39 *Историја Црне Горе II-1*, Титоград 1970, 4 (С. Ђирковић).

*regi Dioclie, Dalmatie, Tribunie, Toplice et Cosne.*⁴⁰ Прва три термина су добро позната и представљају старе земље, које се јављају касније и у титули Вукановог брата Стефана. За Хвостно је напред показано да је било земља и овде се у том својству и јавља.⁴¹ Потврду да се под називом *Cosne* крије Хвостно налазимо и код М. Орбина, који каже да је Стефан Дечански сахрањен у манастиру *San Salvatore di Scosna*.⁴² Ово је уједно још једна потврда да жупа Затрнава налазила у земљи Хвосно, јер се овде каже да су Дечани у Хвосну, а у оснивачкој повељи да су у жупи Затрнавској. Из овога се види да су четири од пет термина у Вукановој титули у ствари земље, нема разлога да се не претпостави да је и пети назив – Топлица, име још једне земље, а не име жупе. Топлица је била једна од четири жупе које су улазиле у састав Немањине удеоне области. Имала је важну улогу јер се на истоку граничила са византијским територијама. Ту је Немања подигао и своје прве задужбине: Светог Николу и Свету Богородицу.⁴³ После Вукана Топлица се дуго не спомиње као област, али о њеној важности сведочи и чињеница да је 1219. године основана топличка епископија са седиштем у цркви Светог Николе. Она је обухватила већи део духовног подручја нишке епархије, која је била у оквиру Охридске архиепископије од 1020. године.⁴⁴ Ова епископија се током XIV века помиње као митрополија. У време цара Душана у Топлици је своје поседе имао деспот Иваниш, који је био важна личност у царству, а Душан га назива *родитијелем царсјива ми*.⁴⁵ У Топлици је кнез Лазар 1386. године победио Турке и спречио њихов продор у Србију. Овде је своје поседе имао и Новак Белопрквић, који је 1398. заједно са Николом Зојићем покушао да се осамостали од власти кнеза Стефана Лазаревића.⁴⁶ Млади кнез је енергично угушио заверу, а том приликом је Новак Белопрквић изгубио живот. У XV веку Топлица и Дубочица имају заједничку судбину. Оне су 1435. године уступљене Турцима као мираз Мире Бранковић.⁴⁷ Турци нису случајно тражили ове две области, које су се непосредно граничиле са њиховим

40 Г. Томовић, „Натпис на цркви Светога Луке у Котору из 1195. године“, *Црква Светиоџ Луке кроз векове*, Котор 1997, 23–32.

41 Било је покушаја да се термин *Cosne* тумачи и другачије, а не као Хвостно. Уп. Р. Новаковић, „Око натписа на цркви св. Луке у Котору“, *Зборник за ликовне уметности* МС 5 (1969), 14–21 тврдио је да је *Cosne* исто што и Косаница (долина истоимене реке). Касније је одустао и понудио ново решење – да је то град Козник и крај око њега: Р. Новаковић, „Још једном поводом *Cosne* у натпису на цркви св. Луке у Котору“, *ИЧ 21* (1974), 247–250. Међутим, подручје Косанице је у средњем веку било подељено између Топлице и Горњег Лаба што се види и из турског пописа из 1444/46. Уп. О. Зиројевић – М. Ерен, „Попис области Крушевца, Топлице и Дубочице у време прве владавине Мехмеда I (1444–1446)“, *ВГ 4*, Врање 1968, 377–414.

42 М. Орбин, *Краљевсјиво Словена*, 33 (С. Ђирковић, Коментари, 305); Г. Томовић, „Натпис на цркви Светога Луке у Котору из 1195. године“, 28.

43 *Историја српског народа I*, Београд 1981, 209 (Ј. Калић).

44 М. Јанковић, „Епископије и митрополије српске цркве у средњем веку“, 26, 30.

45 *Историја српског народа I*, 532 (М. Благојевић).

46 *Истито II*, 62 (С. Ђирковић); М. Благојевић, „Српска држава у доба Стефана Лазаревића“, *Српски народ у другој половини XIV и првој половини XV века*, Београд 1989, 57–69. Види нешто другачији приступ: М. Шуица, „Завера властеле против кнеза Стефана Лазаревића 1398. године“, *ИГ 1–2* (1997), 7–24.

47 *Историја српског народа II*, 242 (М. Спремић); Вид. М. Спремић, *Десјојџ Бурађ Бранковић и његово доба*.

територијама и имале велики стратегијски значај. Када је дошао на власт 1451. султан Мехмед II је ослободио своју маћеху харема и вратио је оцу заједно са Топлицом и Дубочицом.⁴⁸ Међутим, убрзо 1455/56. ове територије су трајно пале под турску власт.

Ако се има у виду све напред изложено види се да је Топлица, унутар српске државе, играла значајну улогу од времена Стефана Немање па до самог краја српске државе. Несумњиво је у време Вукана Топлица била земља чија се територија поклапала са духовним подручјем топличке епископије. То значи да је Вуканова удеоно област обухватала земље: Дукљу, Далмацију, Требиње, Топлицу и Хвосно и заузимала је већи простор него што се до сада сматрало у нашој историографији. Појас земаља на југу и југоистоку српске државе припадао је Вукану, сигурно 1195. године. Да ли је Топлица задржала статус земље до краја средњег века није познато, али је у XV веку овај статус добија Дубочица у њеном суседству. У једном запису из 1536. године помиње се земља *Дубочица*. Ту се каже да једну црквену књигу пише Петар, свештенику Марку, од села Кожница у храму Св. Николе, у земљи *Дубочици под Црном Гором*. *У лето кад је чума косила по земљи Дубочици и по другим земљама*.⁴⁹ Село Кожнице постоји и данас у близини Житног Потока и Прокупља.⁵⁰ На овом простору се у XII веку налазила жупа Реке, па је очигледно да је у састав земље Дубочице улазила, поред жупе Дубочице и жупа Реке. Да ли је још нека жупа улазила у састав ове земље није могуће утврдити. С обзиром на положај села Кожнице није била далеко ни жупа Топлица, која је раније била окосница истоимене земље. Шта се са њом догађа у ово време није познато.

Земља која је такође у XII веку била језгро удеоно кнежевине јесте земља *Моравице*. Овде треба разликовати жупу Моравицу од земље Моравице. Јужна граница жупе Моравице била је у близини Моравичке клисуре, на истоку се простирала до брда Крстац, на западу су долине Малог Рзава и доњи ток Великог Рзава припадали жупи Моравици, а на северу све што је северно од Пожеге, а није се рачунало на Црну Гору, припада жупи Моравици.⁵¹ Земља Моравице помиње се у турским изворима и очувала се до краја XV века. На формирање и очување ове земље, као кохезиони чинилац утицало је деловање моравичких епископа, као и удеоно област кнеза Страцимира, која је обухватала земљу Моравице. Касније, 1282. године земљу Моравице је у саставу своје државе задржао краљ Драгутин, након уступања престола своје брату Милутину. Границе земље Моравице су ишле: Источна „од планине Каблара се спуштала на југ гребеном планине Јелице, остављајући средњовековно село Лозницу са околином у жупи Морава“. Граница је даље ишла на југ до планине Чемерно и скретала на југозапад развођем између Студенице и Моравице, па до северних обронака Голије. Одатле је ишла на северозапад преко планине

48 *Историја српског народа II*, 289 (М. Спремић – Ј. Калић).

49 Љ. Стојановић, *Сјари српски записи и најписи I*, Београд 1982, 154 (бр. 484.).

50 *Именик насељених месја СФРЈ*, Београд 1985, 168.

51 Границе жупе утврдио је М. Благојевић, Жупа Моравица и земља Моравице, II–2 (рад у рукопису), захваљујемо се аутору што нам је ставио на располагање рукопис свог рада. О Црној Гори види С. Ђирковић, *Црна Гора и проблем српско-угарског граничног подручја*, *Ваљево – историјски и етнографски списак*, Ваљево 1994, 59, 60.

Јавора, па у правцу Дрине преко Муртенице, Златибора и Таре. На западу *земље Моравице* била је Дрина, а северни део је обухвата највећи део планинске области Црна Гора.⁵² Ова *земља* је свакако формирана на крају XII и почетком XIII века, а територија моравичке епископије поклапала се са територијом *земље Моравице*.

На север од *земље Моравице* простирала се *земља Срем (Сремска земља)*. Под Сремском *земљом*, грубо речено, подразумевао се Онострани Срем, док је Овоострани Срем био угарска жупанија, а граница између два Срема била је на Сави.⁵³ Срем о коме говори и поп Дукљанин је онај јужно од Саве (Оноострани).⁵⁴ У почетку ово име је везано само за град Сирмиум, а од друге половине XII века јавља се као обласно име. Ширењу имена је свакако допринело и оснивање епископије у Сирмиуму, после 865. године.⁵⁵ Из писма папе Гргура IX из 1229. године види се да Оноострани и Овоострани Срем ни управо ни политички не чине једну целину, а Оноострани Срем је био православна *земља*.⁵⁶ Крајем XII и почетком XIII века Срем је имао посебан статус у Угарској, њиме је прво управљала Марија, ћерка Беле III, а затим њен син Јован.⁵⁷ Пре тога, од времена цара Василија II Бугароубице (од 1018), па до краја XII века постоји административна јединица Сирмиум, као погранична област Византије.⁵⁸ Постојање епископског средишта у Сирмиуму, и вишевековна егзистенција посебне управне јединице у Византији, а потом и у Угарској, посебно формирањем Мачванске бановине, допринели су да овај простор по преласку у српске руке добије статус *земље*, која ће се под Драгутином уздићи у ранг краљевства.

Територију Мачванске бановине краљ Драгутин је добио 1284. године од угарског краља, као његов зет. Он је добио Оноострани Срем, који архиепископ Данило II назива *сремском земљом*, а једном приликом и *земљом званом Мачва*.⁵⁹ Ново име се пробија захваљујући називу бановине. Код Мађара је Мачва брзо потисла назив Срем, док су Срби ново име теже прихватили, али од 1319. године оно добија превагу јер је обновљена бановина.⁶⁰ После овог времена не помиње се више ни *земља Срем*, а 1381. године кнез Лазар у повељи манастиру Раваници говори само о Мачви као жупи.⁶¹ Сремска *земља* се на северу простирала до реке Саве (која је онда текла нешто јужније), а на западу

52 М. Благојевић, „Жупа Моравица и земља Моравице”, 16–17.

53 М. Динић, „Средњовековни Срем”, *Српске земље у средњем веку*, Београд 1978, 273, 276, 277.

54 Ф. Шишић, *Лейоисц ѿоѿа Дукљанина*, Београд 1928, 321 и даље.

55 М. Динић, „Средњовековни Срем”, 271.

56 Т. Smičiklas, *Codex diplomatikus III*, Zagreb 1905, 305, 316; М. Динић, „Средњовековни Срем”, 276–277; Вид. Б. Ферјанчић, „Проблем византијског наслеђа у северозападној Србији”, *Ваљево – ѿосѿанак и усѿон ѿрадскоѿ средишѿта*, Ваљево 1994, 49–58.

57 *Исѿо*, 54.

58 *Исѿорија срѿскоѿ народа I*, 173 (Љ. Максимовић).

59 Данило Други, *Живѿиѿи краљева и архиеѿискоѿа срѿских*, 62, 72.

60 М. Динић, „Из прошлости Срема”, *Српске земље у средњем веку*, Београд 1978, 286.

61 *Манасѿиѿ Раваница – сѿоменица о шестѿој сѿѿоѿодишѿници*. Прилог: Болоњски препис раваничке повеље, Београд 1981, 275–262. Уп. Г. Шкриванић, „Раваничко властелинство”, *Манасѿиѿ Раваница – сѿоменица о шестѿој сѿѿоѿодишѿници*, Београд 1981, 83–100.

је граница била река Дрина. На југ граница Оноостраног Срема, а и *земље Срем* је ишла до Црне Горе, на југоисток до Рудника, а на исток до Колубаре. Овај обим *земља Срем* је имала у време краља Драгутина (1284–1316), а то је уствари и време када ова територија постоји као *земља*, после тога ће Мађари на делу ове територије обновити Мачванску бановину. *Земља Срем* би овим по обиму била једнака Оноостраном Срему, који допире до обронака Рудника.⁶² Ова *земља* се у време Драгутина издигла у ранг краљевства, а сам Драгутин је назван *Сѿеѿан сремски*.⁶³ Што се тиче Мачванске бановине, она представља територијално ужи појам и обухвата оно чиме су у одређеном тренутку господарили Мађари. У саставу бановине Мачве били су: жупа Битва, жупа Мачва и вероватно жупе Тамнава и Колубара.⁶⁴ У оквирима бановине Мачве нису се налазиле жупе: Уб, Непричава, Рабас, Пепељевац, Љиг, Топлица, Горња и Доња Обна, и оне нису ни биле под угарском влашћу.⁶⁵ Међутим, ове жупе припадају Оноостраном Срему, а вероватно у време Драгутина и *Сремској земљи*, што значи да се она на југу, на Црној Гори, граничила са *земљом Моравице*. Од времена кнеза Лазара, када простор јужно од Саве долази поново у руке Срба, Мачва се помиње само као жупа и нема више спомена *земље*. Ако се пажљиво посматра убикација села у Мачви, која кнез Лазар даје манастиру Раваници, види се да су она концентрисана на простор који уствари представља жупу Мачву.⁶⁶ Простор који поједини истраживачи називају *обласѿ* уствари представља жупу Мачву.

Поред *земље Моравице* и *земље Срем* краљ Драгутин је, после 1291. године, завладао и *земљом Браничево*. Када о томе говори Данило II каже да су се бугарски великаши Дрман и Куделин осамосталили у Ждрелу, у држави *земље Браничевске*, која је била веома утврђена.⁶⁷ Када је реч о Браничеву мора се разликовати жупа под тим именом и *земља*. Ова два појма не обухватају исту територију. Територију Браничева одредио је М. Динић. По њему Браничево је на западу допирало до Мораве и ишло на југ до близу ушћа Ресаве, а северна граница се налазила на Дунаву. *На јуѿоисѿѿоку у Браничево су сѿадали Шейѿоње и Ждрело*, а горњи ток Млаве је припадао Хомољу.⁶⁸ По М. Динићу у *обласѿ* Браничева спада и Кучево, што не тврди за Хомоље, Звижд и Пек, за који сматра да је то посебна *обласѿ*.⁶⁹ Кучево уствари спада у Браничево на тај начин што припада *Браничевској земљи*, као и Пек који је сигурно жупа

62 М. Динић, „Средњовековни срем”, 281.

63 *Исѿо*, 281.

64 М. Благојевић, „Насеља у Мачви и питање српско-угарске границе”, *Ваљево – ѿосѿанак и развој ѿрадскоѿ средишѿта*, Ваљево 1994, 78–92 и старија литература о овом питању.

65 *Исѿо*, 88; С. Ђирковић, „Црна Гора и проблем српско-угарског граничног подручја”, 59, 60.

66 Вид. Г. Шкриванић, „Раваничко властелинство”, 83–100.

67 Данило Други, *Живѿиѿи краљева и архиеѿискоѿа срѿских*, 117.

68 М. Динић, „Браничево у средњем веку”, *Српске земље у средњем веку*, Београд 1978, 86. Аутор овако омеђену територију назива област, али термин користи у савременом значењу, а не у значењу средњовековне речи *обласѿ*. Уствари М. Динић овде омеђује жупу и делом *земљу Браничево*, а савремени термин област користи колоквијално.

69 М. Динић, „Браничево у средњем веку”, 87. Аутор овде ни на једном месту не говори о *земљи Браничево*.

(као такав се јавља у раваничкој повељи), али тешко да је посебна област.⁷⁰ Уствари М. Динић овде поново термин *обласи* употребљава у савременом смислу, а Пек је свакако жупа. У средњем веку термин *обласи* подразумева пре свега простирање нечије власти на некој територији, а не везује се искључиво за одређену територију. Па тако постоји област државе српске, касније области појединих обласних господара.⁷¹ *Обласи* може подразумевати и управно подручје једног града, као на пример *нишевска обласи* или област града Призрена.⁷² *Обласи* Браничево, како је схвата М. Динић, није увек идентична са истоименом жупом, што се може утврдити на основу турског пописа Браничева из 1467. године. У овом попису Браничево обухвата следеће нахије: Лучицу, Ждрело, Пек, Хомоље, Звижд, Ресаву и Раваницу.⁷³ Оно што М. Динић назива *облашћу* Браничева покривају нахије Лучица и Ждрело.⁷⁴ Ако се узме да турске нахије нису исто што и жупе, али да у већини случајева заузимају приближно исту или сличну територију, онда се може закључити да се простор који М. Динић колоквијално назива *облашћу* Браничева, састојао бар од две жупе и да ту касније срећемо нахије Лучицу и Ждрело. Простор који захвата нахија Лучица бар приближно одговара територији жупе Браничево. На основу размештаја сеоских насеља може се закључити да се жупа Браничево на северу простира до Дунава, на западу граница је Велика Морава, а на југ граница иде до у висини линије села Влашки Дол – Кобиљево, на истоку села Тополовник и Пешчаница припадају Браничеву, а Градиште и Кобиље Пеку.⁷⁵ Ждрело које се простира на југ од Браничева, јесте друга жупа на овом простору, у којој се налазио и утврђени град Ждрело, и вероватно је носила име по клисури. Села која се дају у раваничкој повељи, а касније у повељи великом челнику Радичу и у повељи манастиру Дренчи, налазе се у ствари у жупи Браничево,⁷⁶ а сам М. Динић је упозорио да нам *јужно од Пожаревца није из средњовековних сџоменика познато ни једно село*.⁷⁷ Иначе, поред помена Шетоња у Браничеву 1330. године, које је познато још од времена К. Јиричека,⁷⁸ у дубровачким изворима Браничево се спомиње и 4. септембра 1368. године, када Стојна кћи Југич-а (sic) из Браничева, одлази на службу у Дубровник код неког Леонарда.⁷⁹ Овде се вероватно ради о жупи Браничево, јер Дубровчани скоро увек у ово

70 Села у Пеку и њихову убицају вид. Г. Шкриванић, „Раваничко властелинство”, 93.

71 Т. Тарановски, *Историја српског права у Немањинској држави*, Београд 1996, 27, 318, 322.

72 М. Благојевић, „Град и жупа – међе градског друштва”, 67–84.

73 М. Стојаковић, *Браничевски њефџер*, Београд 1987, 7.

74 *Исџо*, 7; неће бити тачна констатација да је *џериџорија* Лучице идентична са *џериџоријом* *обласи* Браничева.

75 Вид. М. Стојаковић, *Браничевски њефџер*, 36–280 и карту у прилогу.

76 *Манастир Раваница*, 257–262; Ст. Новаковић, *Законски сџоменици*, 333, 761; Уп. Г. Шкриванић, „Раваничко властелинство”, 93; В. Тошић, „Велики челник Радич”, *Зборник МС за историју* 13, Нови Сад 1976, 7–22.

77 М. Динић, „Браничево у средњем веку”, 86.

78 К. Јиричек, *Историја Срба II*, 214 и нап. 58.

79 HAD, Div. Canc. 21, foll. 1251.

време за људе из унутрашњости, као одредницу уз име, наводе жупу, а у случају влаха катун.⁸⁰

Жупа Браничево се налазила у саставу *земље* Браничево, која је била посебна управно-територијална јединица у саставу државе Немањића. Браничево, као градско насеље, било је центар епископије већ у другој половини IX века.⁸¹ У време византијске власти, после 1018. године, на Дунаву је постојала тема, са центром у Београду или Браничеву. У XII веку заповедник пограничне области са Београдом и Браничевом био је царев рођак Андроник Комнин, који је са тог положаја ступио у везу са угарским краљем Гејзом II.⁸² Међутим, цар Манојло II Комнин је сузбио Мађаре преко Дунава. После његове смрти (1180) слаби византијска власт на Дунаву, што користе Мађари. Бела III, угарски краљ, креће у нападе на Византију. Већ 1182. године напао је Београд и Браничево. Бедеми Београда су тада јако разрушени.⁸³ Наредне године операцијама против Византије, у долини Мораве, прикључује се и српски велики жупан Стефан Немања. Нови византијски цар Исак II Анђео је 1185. године склопио мир и оженио се ћерком Беле III Маргаритом, што му је у мираз донело Београд и Поморавље.⁸⁴ Цар Исак II је 1190. године, после победе над Србима на Морави, отишао за Београд да оснажи своје односе са Угарском, али то су биле последње године византијске власти на Дунаву.⁸⁵ Београд и Браничево су после 1195. године били византијски.⁸⁶ Браничево је 1204. године из угарских руку прешло под власт Бугара. Међутим, после смрти цара Калојана (1207) под Солуном, Угарска се поново учвршћује на простору Браничева, до близу Равног, где је 1214. године била граница са Србијом. Бан Мачванске бановине Ростислав Михаиловић држао је, после 1241. године, под својом влашћу и Браничево. Мађари су овде на кратко 1272. године, формирали Браничевско-кучевску бановину, која се спомиње од децембра исте године, до јуна 1273. године, што значи да није постојала ни годину дана.⁸⁷

Угарској власти крај су учинили Бугари, браћа Дрман и Куделин, а око 1291. године, под познатим околностима, Браничево и Кучево су прешли у српске руке. Архиепископ Данило II каже да су Драгутин и Милутин узели *државу земље браничевске, која је била веома утврђена*.⁸⁸ Са доласком српске

80 Уп. С. Мишић, *Хумска земља у средњем веку*, 22–38, 155–190, 202. Ако се у Западној Европи може рећи да је место боравка (насеље) „срасло” са властитим именом човека и да се пуно име састоји од властитог имена човека и имена станишта у коме живи (Уп. А. Гуревич, *Кашеџорије средњовековне културе*, Нови Сад 1994, 67) нешто слично се може тврдити, што се дубровачких извора тиче, за људе из дубровачког залеђа уз чије се име увек наводи и назив жупе из које потичу, а често, нарочито у XV веку, и насеље из кога су у тој жупи.

81 М. Динић, „Браничево у средњем веку”, 103.

82 *Исџо*, 93–94; Г. Острогорски, *Историја Византије*, Београд 1961, 236; *Византијски извори за историју народа Југославије IV*, Београд 1971, 47–51 (Ј. Калић).

83 Ј. Калић-Мијушковић, *Београд у средњем веку*, 57.

84 *Историја српског народа I*, 255 (Ј. Калић).

85 *Исџо*, 259 (Ј. Калић).

86 *Исџо*, 265 (С. Ћирковић).

87 М. Динић, „Браничево у средњем веку”, 96.

88 Данило Други, *Животи краљева и архиепископских српских*, 117; *Историја српског народа I*, 443 (Ј. Максимовић).

власти у Браничеву је остало седиште епископије, где се 1317. године помиње браничевски епископ Мојсије.⁸⁹ Посебна територијална јединица у византијско време, бановина у време Мађара и деловање браничевских епископа и митрополита кроз цео средњи век, били су фактори који су држали на окупу земљу Браничево. Нажалост, у XV веку ова земља се не помиње, па није могуће са сигурношћу тврдити да ли је егзистирала и у том периоду. Са доста сигурности се може утврдити обим простирања *Браничевске земље*. У њу је сигурно улазила жупа Браничево, као и Кучево које лежи у горњем току реке Пек и спушта се према Кучајским планинама. *Земљи* Браничево су припадале и жупе: Пек (у доњем току реке Пек), Звижд (средњи ток Пека) и Хомоље (у горњем току реке Млаве).⁹⁰ На том простору се налазила и мађарска бановина, а над овим жупама се простирала духовна власт браничевских епископа, касније митрополита. Са југа *земља* Браничево граничила се са Дубравицом или Дубравницом, која се налазила на простору од Параћина до Сталаћа и Ражња. Кнез Лазар у равничкој повељи помиње бир дубровничку до Ражња и Сталаћа, и да Раваница дели бир браничевску и кучевску са митрополитом браничевским.⁹¹ Из овога се јасно види да се духовно подручје браничевског митрополита пружа до Дубравнице на југ, то јест до близу Параћина, па се дотле сигурно простирала и *земља* Браничево.

Говорећи о сукобу између краља Уроша и сина му Драгутина архиепископ Данило II каже да је до њега дошло у *земљи* званој *Гацкој*.⁹² Из целог Даниловог дела се јасно види да он прецизно разликује *земљу* од жупе, то се види и на примерима *земљама* о којима је до сада било речи. Сигурно је да он под овим термином не подразумева жупу Гацко. Нешто даље Данило II каже да је битка била у пољу званом Гацко. Очито је да је овде *земља* употребљена као термин који треба да означи један крај, предео (Гатачко поље).

За разлику од претходно разматраних *земаља* чија је територија покривала духовно подручје појединих епископија и улазила у састав посебних удеоних кнежевина или управних јединица, у Зборнику Данила II наводи се више *земаља* у којима је краљ Милутин освојио од Византије, а које немају карактер *земаља* у старим српским областима. Данило II каже да је краљ Милутин од Византије освојио: Овче Поље, Пијанец и Злетово и назива их *земљама*, а затим је заједно са Драгутином освојио и *земљу* *Сѣрумску* и *Серску*.⁹³ У следећем походу је сам узео и *дебарску земљу* са свим *градовима* и *државама* њиховим, и *државу* *земље* *кичевске* и *поречку земљу* са *градовима*.⁹⁴ Прве три *земље* које се овде наводе: Овче Поље, Пијанец и Злетово без градова нису праве *земље*, већ је овде тер-

89 Љ. Ковачевић, Светостефанска хрисовуља, 10; М. Јанковић, *Епископије и митрополије српске цркве у средњем веку*, Београд 1985, 153.

90 Убикацију вид. М. Динић, „Браничево у средњем веку”, 87.

91 Ст. Новаковић, *Законски споменници*, 770; М. Благојевић, „Жупа Реке” и „Дендра” Јована Кинама, 208.

92 Данило Други, *Животи краљева и архиепископа српских*, 55; *Историја српског народа I*, 356 (С. Ђирковић).

93 Данило други, *Животи краљева и архиепископа српских*, 113, 116.

94 *Ист*, 116. О Милутиновим освајањима према Византији вид. *Историја српског народа I*, 437–448 (Љ. Максимовић).

мин употребљен да означи предео, крај, слично као у случају *земље* Гацко. Код осталих, са изузетком Струмске и Серске *земље*, реч је о мањим областима које не могу територијално да стану у ранг са *земљама* у Србији. Сам Данило II, како је био изузетно сигуран у разликовању *земаља* и жупа у старим српским областима, тако када је реч о новоосвојеним територијама није најсигурнији у терминологији: тако једном приликом Кичево зове *земљом*, а касније каже да је то област.⁹⁵ Очитљедно је овде византијско наслеђе имало пресудан утицај. По свему судећи ове *земље* (Кичево, Дебар, Пореч) су биле мање по обиму и значају од претходно наведених, и може се закључити да одговарају византијској управној јединици – катепаникију.⁹⁶ Струмска и Серска *земља* су веће области и могу територијално стати у ранг са *земљама* у Србији. У време византијске власти ово су биле посебне области – теме, које у доба Палеолога више нису управне већ пореске јединице.⁹⁷ За ове *земље* освојене од Византије, не може се утврдити однос са духовном јурисдикцијом појединих епископија (сем у случају Сера), свакако не бар у почетку, после доласка под српску власт. Касније се ове *земље* не помињу, а *Серска земља* је после распада царства прерасла у удеоно област.

Као што се види из досадашњег излагања, већина познатих *земаља* помиње се код Данила II, а неке су једино из Даниловог зборника и познате. Један од изузетака представља и *земља* *Жеглигово*, која се помиње у повељи цара Стефана Душана из 1354. године, манастиру Ваведена Богородице у Архиљевици.⁹⁸ Имајући у виду раније примере, посебно *Полошку земљу* и *земљу* Дубочицу, може се закључити да је и ова *земља* морала обухватати бар још једну жупу, поред жупе Жеглигово. Да је тако може се закључити на основу правилне убикације села Архиљевица у коме се налазио поменути манастир. У повељи из 1381. године, којом господин Константин Драгаш и мајка му Теодора-Евдокија Архиљевицу прилажу Хиландару, каже се да дају у Архиљевици другу, нову цркву Светог Николе у Норчи, са половином селишта Норча.⁹⁹ На основу овога може се закључити да је Норча била заселак Архиљевице, што значи да је село Архиљевица било где и касније село Норча.¹⁰⁰ Село Норча и данас постоји јужно од Прешева и у средњем веку је припадало жупи Прешево. Њој је можда припадала и долина Пчиње која има жупски карактер *земљишта*, али у средњем веку нема помена жупе на овом простору. У турско време ту се налазила нахија Пчиња.¹⁰¹

На основу свега до сада реченог намеће се више закључака:

95 Данило Други, *Животи краљева и архиепископа српских*, 133.

96 Уп. Љ. Максимовић, *Византијска провинцијска управа у доба Палеолога*, Београд 1972, 43–49; М. Благојевић, „Српско краљевство и државе у делу Данила II”, 142.

97 Љ. Максимовић, *Византијска провинцијска управа у доба Палеолога*, 59.

98 Ст. Новаковић, *Законски споменници*, 738.

99 М. Miklosich, *Monumenta Serbica*, 191; А. Solovjev, *Odabrani spomenici srpskog prava*, Београд 1926, 157. Досадашњи покушаји убикације: М. Zlatanović, „Arhiļjevica”, *VG 20* (1987), 169–174; Ј. Aleksić, „Arhiļjevica”, *LZ 4* (1964), 124–127.

100 Детаљно вид. С. Мишић, Југоистична Србија у средњем веку (текст у рукопису).

101 А. Stojanovski, *Vranjski kadiluk u XVI veku*, Vranje 1985.

1. Из извора се види да постоји више категорија *земаља*. Прво то је термин за означавање државне територије (српска, грчка *земља*), па затим за означавање старих историјских области (Зета, Рашка, Требиње, Хум). И једне и друге се срећу у титулама српских владара. *Земља* је и територијално-управна јединица, почев од Хвосна и Топлице, па до Жеглигова. И на крају *земљом* се назива и одређени крај, предео као Гацко или Овче Поље.

2. *Земља* је као и жупа управна и територијална јединица. *Земља* се састоји од већег броја жупа. *Земље* као што су Зета, Требиње или Хум садрже већи број жупа, док *земље* као што су Полошка, Жеглигово или Дубочица обухватају само две или три жупе. Старије *земље* имају чвршће географске оквири, док оне млађе не морају увек бити чврсто географски одређене. Неке од њих су се одржале кроз цео средњи век, а неке су временом нестале.

3. Територија *земље* обично одговара духовном подручју једне епископије, али може бити и мања по обиму. *Земље* које се територијално поклапају са духовним подручјем епископије су: Хвостно, Рашка, Топлица, Моравице, Срем, Браничево и Сер. Формирању једне *земље* доприноси присуство и деловање епископског средишта, као и формирање и постојање удеоних области појединих чланова династије Немањића.

4. *Земљама* управљају силни и могу држати више *земаља* под својом управом. То су углавном чланови и рођаци владајуће династије. Поред управног значења *земља* подразумева и одређену територију и чини се да је то значење у овом случају претежније. Јер 1536. године не постоји српска држава па ни државна управа, али без обзира на то постоји *земља* Дубочица, слично се може рећи и за Моравице.

Siniša Mišić

The „Land” in the State of Nemanjic Sovereigns

The paper analyzes the notion of the word „land” and different categories it involves. Broadly speaking the word „land” covers notions of state and ethnic territories. As such it is used in titles of Serbian sovereigns, where Serbian, Raska, Maritime and Greek „lands” are mentioned. „Lands” also include old historical areas such as: Zeta, Raska, Trebinje, Hum. The „land” is basically treated as administrative and territorial unit. The „Land” always includes a great number of districts and its territory usually corresponds to spritual area of one bishopric (Hvostno, Raska, Toplica, Moravice, Srem, Branicevo) although it can be smaller in size (Poloska, Zeligovo, Dubocica). Older „lands” have geographically more fixed boundaries than the younger ones. „Lands” are governed by the „mighty ones” who can keep several of them under control. They are mostly members or relatives of the ruling dynasty. Presence and activities of bishopric centre as well as the existence of land shares belonging to members of the Nemanjic dynasty helped creating a „land”.

Наум Кајчев

УДК: 371.671:886.1:[323.1(497.17)]1878/1912”

„Драга отаџбино, како си лепа”:

националне идентификације и представе о Македонији, стваране посредством уџбеника књижевности у Бугарској и Србији (1878–1912)

Ајсџиракџи: Рад је посвећен различитим припадницима образовних система Србије и Бугарске, истраживању националне идентификације и настанку представе о Македонији, посредством школских уџбеника, у раздобљу од 1878. до 1912. године.

Значај уџбеника у саздавању оних представа и нагласака који у околностима новог времена стварају од човека грађанина, а од етноса или територијално-политичке заједнице – нацију, може се већ сматрати опште признатим. Није зато ни потребно изнова доказивати тврдњу, да „постоји мноштво извора социјализације у модерном друштву, али ни један од њих не може се упоредити са уџбеницима, и њиховом способношћу да преносе унифицирану, одобрену, чак и официјелну верзију онога, у шта млади треба да верују.”¹ У бугарском и српском случају, пажња истраживача уколико је и била окренута периоду националних држава пре Првог светског рата, усмеравана је преваходно на уџбенике историје.² Чарлс Јелавич био је једини који је разматрао настанак „јужнословенских национализма” у школама, у светлу уџбеника књижевности и географије.³ Уствари, уџбеници књижевности заслужују много већу пажњу од свих изучаваних предмета, националном језику дато је средишње место у образовном програму. То се види из великог броја часова на сва три образовна

1 V. Berghahn, and H. Schissler (Eds.), *Perceptions of history. International textbook research on Britain, Germany and United States*, Oxford 1987, 141.

2 Г. Јанушић, *Историја у школама у Србији XIX века*. Докторска дисертација. Београдски универзитет, 1996; М. Радева, „Уџбеници по бугарска историја и възпитанието на национални чувства и национално съзнание”, *Годишник на СУ, ИФ*, т. 75, 1886, 88–123; *Образџи на съседните в училищните уџбеници по бугарска историја след Освобождението – Другиџи в историјата*, Софија 1992, 111–125; Н. Кајчев, „Македоно-српска царевина” срещу „Западното бугарско царство”: Мит Македония в бугарските и сџрбските уџбеници по историја (1878–1912) – у. *Предџи и предџечи, мџтџове и уџтџи на Балканиџте*, Благоевград 1997, 396–410; S. Dimitrova and N. Kaitchev, „Bulgarian nationalism, Articulated by the Textbooks in Modern Bulgarian history. 1878–1996.” – in: *Internationale Schulbushforschung*, 20, 1998, 51–70.

3 Ch. Jelavich, *South Slav Nationalisms: Textbooks and Yugoslav Union before 1914*, Columbus, Ohio, 1990.